

ÖĞRENCİLERDE ZORBACA DAVRANIŞLAR

NEVİN DÖLEK

Okulda zorbalık ! Çocuklar arası sosyal etkileşimin bu karanlık ve çoğu kez gizli kalan yanı uzun yıllar sosyal bilim alanındaki profesyonellerce önemsenmemiş, görmezden gelinmiştir ve normal sosyal davranışlar kapsamındaki bir problem olarak algılanmıştır. Oysa zorbalık hem zorba hem de kurbanın sosyal fonksiyonlarda uyumsuzluk sürecini yaşadığı ,kolaylıkla krize dönüşebilecek bir problemdir. Problemin üstü örtüktür, öğretmenlerden kolaylıkla saklanır; öğrencilerce organize edilen bir müfredatın içine gizlenir. Ayrıca sosyal dışlama, isim takma, sürekli dedikodu veya derslerde rekabet şeklinde olduğunda kurban tarafından da zorbalık olarak algılanmaz (Besag , 1995).

Çocuklar arası zorbalık kuşkusuz çok eski zamanlardan beri süregelmektedir. Pek çok yetişkin kendi okul günlerinde zorbalığı bizzat yaşamış veya başka çocuklara uygulanan zorbaca davranışlara şahit olmuştur. Bazı çocukların diğer çocuklar tarafından sistematik olarak ve acımasızca zorlanması , hatta saldırıya uğraması konusuna edebiyat eserlerinde ve filmlerde de sıklıkla rastlanmaktadır. Yıllardır sürüyor olması zorbalığın olağan bir şey olduğunu göstermez. Bazılarınca iddia edildiği gibi çocukları hayatın zorlukları ile baş etmeye hazırlamaz. Kendini yok etme isteğine, insanlara karşı güvensizlik duyulmasına ve içinde yaşanması zor olan bir topluma yol açar.

Zorbalık daima bizimledir; sadece çocukta değil, yaşamımız boyunca o veya bu şekilde zorbalıkla karşılaşmaktayız. Çeşitli nedenlerle ortamlarına sıkışıp kalmış olanlar veya duygusal ve fiziksel nedenlerle ailelerine bağlanmış olan yetişkinler, çocukların okulda karşılaştığı zorbalığa benzer durumlarla karşılaşabilirler. Yetişkinler olarak kendimizi güvende hissetmediğimiz ortamlara girmemeyi, üzerimize istenmedik ilgiyi çekmemek için ortama uymayı veya bir şekilde zorbalıkla baş etmeyi az çok biliyoruz. Oysa araştırmalar çocukların sadece çok küçük bir kısmının zorbalığın şiddeti ve etkisinden kaçınma veya zorbalıkla baş edebilmeyi öğrendiğini göstermektedir. Yetişkinler olarak zorbalığa maruz kaldığımızda güvenlik güçlerine , mahkemeye, sendikaya veya benzeri kurumlara başvurabiliriz. Okullarımızın da çocukların benzeri güveni hissedecekleri ortam haline gelmesi gerekmektedir.

Zorbalığın Tanımı

Zorbalık (bullying) genellikle “büyüme” sıkıntılarının veya hayatın bir parçası olarak görüldüğü için tanımlanması zordur. Bir kez anlaşıldığında , kişiler çeşitli olayları anımsayıp, “tamam , bu da zorbalıktır.” diyebilmektedir. İsim takmadan, alay etmeye, cinsel tacizden, büyüklerin küçüklere efelik taslamasına, sık kavgadan, ölümle sonuçlanan fiziksel şiddete kadar gider (Roland ve Muntle, 1989).

Bu alanda en geniş çaplı ve uzun süreli araştırmaları gerçekleştirmiş olan Olweus (1995:9) zorbalığı şöyle tanımlar: “Bir kişi, düzenli olarak ve bir süre boyunca, bir veya daha fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kaldığında zorbalığa uğramış olur.”

Roland’da zorbalığı benzer bir şekilde ,” uzun süreli ve sistematik olarak, olaylar sırasında kendini savunamayan bir kişiye karşı , bir başka kişi veya kişilerce fiziksel veya psikolojik şiddet uygulanması” olarak tanımlamaktadır.(Roland ve Munthe, 1989:151) Bu tanım Elliot (1992), Besag(1995), Pearce(1989), Maines ve Robinson (1992) tarafından da kabul edilmektedir. Öte yanda Pikas (1989) bu tanımla birlikte zorbalığın bir kişiye karşı bir grup tarafından yapılması durumunda farklı isimlendirilmesini (mobbing) önermektedir.

Valerie Besag (1995:4) , Olweus ve Roland'ın tanımlarını biraz daha genişletmiştir: “Zorbalık güçlü durumdaki bir kişi/kişilerin kendi kazançları veya keyifleri için karşı koyma gücü olmayanlara karşı sıkıntı vermek niyeti ile fiziksel, psikolojik, sosyal veya sözel olarak tekrarlanan saldırısıdır.” Bu problemin dört yüzü vardır : (1) sözel, fiziksel veya psikolojik olabilir, (2) sosyal olarak kabul edilebilir bir biçimde olabilir (örneğin bilinçli olarak diğerlerinin daha aşağı hissetmesine veya korku duymasına yol açacak akademik, sportif veya sosyal başarıya aşırı rekabetçi yaklaşım), (3) tekrarlanan ve gelecekte de tekrarlanacağı tehdidini içerir, (4) güçlüünün güçlüyü ezmesi şeklindedir. Besag'a göre zorbalık eylemden çok tutumdur ve zarar görebilecek çocuk üzerindeki etkileri ölçüldüğünde zorbalık olarak belirlenir.

Maines ve Robinson (1992) “zorba”yı heyecan, statü, maddi kazanç için veya grup süreci olarak ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının ihtiyaç ve haklarını dikkate almadan başka kişilere zarar veren davranışlarda bulunan kişi veya grup olarak, “mağdur” u ise başkalarının davranışlarından zarar gören ve zarar veren bu davranışlara karşı koyacak veya durduracak beceri, statü veya kaynaklara sahip olmayan kişi veya grup olarak tanımlamaktadırlar.

Van der Meer, “günah keçisi” (Scapegoat) olma durumunu yani belli bir neden olmaksızın , bir kaygı veya sıkıntı olduğunda suçsuz ve çaresiz bir kurbanı saldırgan tavır almayı da zorbalık kapsamına sokmaktadır (Roland ve Munthe, 1989).

Bütün tanımlar zorba davranışlarda üç faktör olduğunda hemfikirdirler:

1. Tek bir saldırganca eylem yerine, uzun süreli olarak uygulanması
2. Güç eşitsizliği- güçlüünün güçsüze saldırması
3. Sözel ,fiziksel ve psikolojik olması

Ayrıca saldırının herhangi belli bir nedene bağlı olmaması ve saldırganı tatmin etmesi dışında elde edilen bir şeyin olmaması da bu faktörlere eklenebilir (Besag,1995:3-4). Bu tanımlara göre fiziksel veya ruhsal olarak iki eşit güçte çocuğun kavga etmesi veya münakaşası -saldırganca davranış olmakla birlikte-zorbalık kapsamına girmemektedir.

Araştırma Sonuçları - Özet

Zorbalık gibi karmaşık bir problemle ilgili araştırma sayısı kısıtlıdır. Çocuklarda zorbalıkla ilgili ilk sistematik araştırmalar yetmişlerde İskandinav ülkelerinde başlamıştır. Seksenli yılların sonu ve doksanlı yılların başında ise Japonya, İngiltere, Hollanda, Kanada, ABD ve Avustralya'da medyanın ve araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Olweus, 1995). Zorbalıkla ilgili araştırmalardaki temel zorluk bu olayın tanımının yapılması, ölçülmesi ve hatta isimlendirilmesindedir. Zorbaca davranışların açıklanabilmesi için biyolojik, sosyolojik, antropolojik, psikolojik kaynaklarda var olan çok sayıdaki ve sıklıkla çelişen araştırma sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir (Besag,1995).

Zorbalıkla ilgili ilk araştırmalar İskandinav ülkelerinde başlatılmıştır. Konuya ilk dikkat çeken kişi , okul bahçelerinde çocukların davranışlarını gözlemleyen İsveç'li hekim Heinemann'dır. Heinemann'ın çalışmalarına halkın gösterdiği ilgi Olweus'un 20 yıl süreli

ve İskandinav ülkelerinde 120 000'in üzerinde öğrenci ve ayrıca öğretmen ve velilerle yaptığı araştırmalarını başlatmıştır. 1983 yılında Norveç Eğitim Bakanlığı zorbalığa karşı ülke çapında bir kampanya başlatarak, el kitapları video kasetleri ,öğretmen ve velilere yapılan bilgilendirme programları ve önleme programları geliştirmiştir. Bu programların 140 000 kişiyi kapsayan verileri Roland tarafından değerlendirilmektedir. Konuya daha sonraları İngiltere’de ilgi gösterilmiş; Lowenstein, Stephenson ve Smith, Besag, Eliot tarafından İngiltere adasındaki okullarda çeşitli araştırmalar sürdürülmüştür. Japonya’da öğrenciler arasında zorbalık problemi yoğun olarak hissedilmektedir ve ijime adı verilen bu probleme yönelik ülke çapında ve hükümet düzeyinde planlanmış çalışmalar sürdürülmektedir. Japonya’da kültürel olarak “gruba uyum”a önem verildiği için, önleme programları özellikle mağdurlara -mağdurun sosyal becerilerini arttırmaya yöneliktir. ABD, Kanada, İtalya, İspanya, Hollanda, Avustralya ve Slovenya’da bu konuda araştırmalar sürdürülmektedir (Besag, 1995).

Sıklık:

Bu alanda yapılan çeşitli araştırmalardan çıkarılabilecek bir sonuç dünyanın çeşitli ülkelerinde öğrencilerin en az %10'unun okul yaşamlarının bir döneminde zorba veya mağdur olarak zorbalığı yaşamış olabilecekleridir (Besag, 1995:10).

Olweus (1995: 15), öğrencilerin %15'inin zaman zaman (%10 mağdur, %5 zorba olarak), %5'inin ise ciddi bir biçimde birkaç yıl süre ile zorbalık problemine dahil olduklarını bulmuştur. Bu rakamlar İngiltere’de Mitchel ve O’Moore’un 1988, Bryne’in 1987 ve Lowenstein’in 1978 çalışmaları ile desteklenmiştir. White’in Japonya’da sürdürdüğü araştırmalarda öğrencilerin %40'ının zorba veya mağdur olarak zorbalık deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır. ABD’de bu problemin diğer ülkelere göre daha yoğun yaşandığı düşünülmektedir. 1985 yılında Wall Street Journal’de yayımlanan bir raporda çeşitli yaş gruplarından öğrencilerin %58'inin zorba veya mağdur olarak zorbalık deneyimi yaşadıkları belirtilmiştir. Newson ve Newson, 1984’te anne-babalarla yaptıkları bir çalışmada anne babaların %26’sı çocuklarının zorbalık problemi ile karşılaştığını bildirmişlerdir (Besag,1995:25). İstismar konusunda 1986 yılında 4000 öğrenci ile mülakat yapan Eliot (1992) araştırmasındaki öğrencilerin %38'inin “korkunç” olarak nitelendirdikleri zorbalığa maruz kalma deneyimi yaşadıklarını saptamıştır. Bu araştırmanın örneklemindeki öğrenciler arasında kızların %2'sinin , erkeklerin ise %8'inin günlük yaşamlarında kronik olarak bu deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır. Anne babaların %30’u zorbaca davranışlardan endişe duymakla birlikte, sadece %4’ünün çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerine dair bir fikirleri bulunmaktadır. Olweus’un araştırmasında da ilkökul öğrencilerinin yarısının, orta okul ve lise öğrencilerinin ise % 65’ inin zorbalığa maruz kaldıklarını anne-babalarına anlatmadıkları saptanmıştır (Olweus, 1995:13-30). Yine Eliot’un (1992:9-12) araştırmasında bu problemi öğretmenlerine anlatan ilkökul öğrencilerinin sadece %60’ı, daha büyük öğrencilerin ise %40’ı öğretmenlerinin konu ile ilgilenmediklerini ve sıkıntılarının azalmasına yardımcı olmadıklarını bildirmiştir. Zorbaların ise çok azının anne babaları ile bu konuyu konuştukları tahmin edilmektedir. Riley’in 1988 araştırmasındaki 30 zorba/mağdur vakasının -24’ü şahitler önünde gerçekleştiği halde- sadece %5’i rapor edilmiştir (Besag,1995:11-12).

Okul türü :

Stephenson ve Smith'in 1988 yılında ilkokul öğrencileri arasında yaptıkları araştırmada zorba davranış sıklığında okuldan okula (%0 'dan %50'ye değişen) büyük farklılıklar bulunmuştur. Riley'in 1988 araştırmasında İngiltere'de etnik azınlıkların sayıca daha yüksek olduğu bölgelerdeki okullarda zorbalığa daha sık rastlandığı öne sürülmektedir (Besag,1995:12). Öte yanda Olweus ,İskandinav ülkelerinde zorbalığın sıklığı ile ilgili okul türü, bulunduğu bölge veya etnik özellikleri bakımından anlamlı bir farklılık bulmamıştır. Olweus'a göre büyük şehirlerdeki okullarda öğrenciler ve öğretmenler arasında zorbalıkla ilgili farkındalık daha yüksektir ve bu problem daha açıklık ve sıklıkla konuşulmaktadır (Olweus, 1995:23).

Belirtilmesi gereken bir husus, yukarıda değinilen araştırma sonuçlarının önemli bir bölümünün öğrenci ifadelerine dayanıyor olması, öğrencilerin araştırmacılara söyledikleri kadarının bilindiğidir. Her ne kadar bu yüzdeler gerçek oranların bir kısmını yansıtmıyorsa da, zorbalık deneyimini zorba, mağdur veya şahit olarak yaşayan ve bundan olumsuz olarak etkilenen öğrenci oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Örneğin Davies ,1986 araştırmasında ortaokula yeni başlayan öğrencilerin en büyük endişesinin zorbalık olduğunu bulmuştur.

Araştırmaların gösterdiği bir başka bulgu ise zorbalığın uzun süreli olma özelliğidir. Cole'un 1987 araştırmasındaki öğretmenler zorbalığa maruz kalan öğrencilerin üçte ikisinin bu problemi bir önceki yıldan beri yaşadıklarını bildirmişlerdir. Riley'in İngiltere'de, Lagerspetz'in İskandinav ülkelerinde yaptıkları araştırmaları mağdur olarak seçilen öğrencilerin %93'ünün zorba davranışlara bir yıldan uzun süre ile maruz kaldıklarını göstermiştir (Besag,1995:13).

Cinsiyet Farklılıkları:

Olweus (1995), Lowenstein (1992) , Elliot (1992), Roland(1989) gibi araştırmacıların bulgularına göre erkekler zorba davranışlara kızlara göre üçte iki oranında daha sıklıkla karışmaktadırlar. Zorba erkek çocuklar daha çok fiziksel şiddet veya tehdit kullanırken, kızlar dedikodu, alay etme, sosyal dışlama gibi dolaylı yolları kullanmaktadırlar. Erkekler çeşitli sınıflardan hem kız hem de erkek öğrencilere yönelik zorba davranış gösterdikleri halde kızlar daha çok kendi sınıflarındaki veya yaşlarındaki kızları kurban olarak seçmektedirler. Olweus(1995) ve Roland(1989) 'ın açıklamalarına göre kızların bu seçimlerinin nedeni kızların daha çok sosyal dışlama yöntemini kullanmalarıdır. Öte yanda anne babaların bildirimlerine dayalı araştırmalarda kız ve erkeklerin eşit oranda zorbalığa maruz kaldıkları bulunmuştur. Bunun nedeninin kız öğrencilerin sorunlarını daha rahatlıkla anne babalarına açmaları olabileceği düşünülmektedir. Roland'a göre kız öğrenciler bağıllık-dışarı itme-güdüsunü, erkek öğrenciler ise güç güdüsunü-fiziksel şiddet- davranışlarına yansıtma eğilimindedirler. Bu açıklama Olweus, Watchel ve Omark tarafından da desteklenmektedir. (Besag,1995:16)

Yaş faktörü:

Olweus ,ilkokullardaki zorbalık olaylarının liseye göre iki kat daha fazla olduğunu bulmuştur. Zorbalığa maruz kalma riski her okul türünün giriş yıllarında -İlkokul, ortaokul ve lisenin ilk yılında- en yüksektir. Öte yanda her okul türünde zorbaların en aktif oldukları yıl buldukları okulun son sınıfıdır. Bunun nedeni, okulun yaşça ve bir oranda bedence en

büyükleri oldukları için gücü en rahat kullanmaları olarak açıklanmaktadır. Yıllar ilerledikçe kız öğrencilerde zorbaca davranışların azaldığı ,öte yanda erkek öğrencilerde fiziksel zorbalığın yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir (Olweus,1995:34-37).

Araştırmaların ortak bulgularına göre, özetle;

* Her yedi öğrenciden biri belli bir süre boyunca zorba veya kurban olarak zorbalık deneyimi yaşamaktadır.

*Daha küçük yaşta ve bedence daha zayıf öğrenciler daha sıklıkla zorbalığa maruz kalmaktadırlar.

* Erkek öğrenciler doğrudan ve fiziksel zorbalığa daha sıklıkla maruz kalmaktadırlar.

* Zorbalığa maruz kalan öğrencilerin velileri ve özellikle zorbalık yapan öğrencilerin velileri göreceli olarak bu problemin farkında değildirler ve çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerini bilmemektedirler.

* Zorbalık okul dışında veya okul yolunda değil, daha çok okulun içindeyken meydana gelmektedir.

* Okulun büyüklüğü, bulunduğu bölge, öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri zorbalığın sıklığında önemli bir farklılık yaratmamaktadır. **Hiç bir okul zorbalıktan muaf değildir.**

* Zorba veya mağdur olma durumu çoğu kez bir yıl boyunca - sık sık birkaç yıl sürmektedir.

* Öğrencilerin akademik başarısı , özellikle düşük başarı, ile zorbaca davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Zorba ve Mağdurların Özellikleri

Çeşitli araştırmalarda elde edilen bulgulara göre zorba ve mağdurların tipik kişilik, fiziksel, akademik ve aile özellikleri Besag (1995: 18-23) tarafından aşağıda yer aldığı biçimde özetlenmiştir:

Kişilik Özellikleri:

Mağdur	Zorba
1. Ev yaşamından hoşlanır ,ailesi ile yakın ilişki içindedir.	1. Evde az zaman geçirir, aile içinde olumlu etkileşimi azdır.
2. Çekingen,içedönük, endişeli, pasif, eli sıkıdır. Başkalarına az ilgi gösterir ve iletişim becerileri zayıftır.	2.Güvenli, hazırcevap,dalgacı ve alaycıdır. İletişimde başarılıdır. Başı otorite ile derde düştüğünde kurtulmayı bilir.
3.Sosyal olarak duyarsızdır, obsesif davranışlar gösterir; sosyal becerileri etkili değildir; uyma isteği ve yeteneği zayıftır; kolay boyun eğer.	3. Kendi sosyal ideale uygun olan baskın ve güçlü erkeklere uyma gösterir,yaşlılarınca kabul gören “maço” imajı taşır . (erkekler)
4. Uyum zorlukları, etkili olamama, depresyon, etkili olamama gibi kaygı sorunları vardır.	4. Kaygı düzeyi düşüktür; Nadiren endişeli zorbalarda da kaygı görülebilir.
5. Aşağılık duygusu vardır. Kendine saygısı ortalamanın altındadır;kendisini zihinsel yetenek ve çekicilikte yetersiz görür. Kendisini eleştirici, soğuk ve bağlantısız bulur.	5. Güce dayalı benlik algısına sahiptir; kendisini sert, başarılı ve becerikli görür;tatminsizlik duymaz. Kendisini okulda aldığı notlara göre daha akıllı bulur; güvenli, dışa dönük ve rahattır.
6. Bazı sorunlarla tek başına baş edemeyeceğine inanır ve yaşlılarından yardım isteyemez; kendini çaresiz ve etkisiz hisseder.	6.Başetme becerileri yüksektir, bağımsızdır ve kendini güvenle ortaya koyabilir.
7. Zorbalığı hak ettiğini sanır.	7. Mağdurun cezayı hak ettiğine inanır.
8. Tehdite karşı duyarlı olarak tanımlanır.	8. Sosyal yönden cüretli olarak tanımlanır.

Okul Özellikleri:

Mağdur

Zorba

1. Okula yönelik tutumları olumludur.

1. Okul çalışmaları,öğretmenler ve otorite figürlerine karşı daha az olumlu tutumları vardır.

2. Populariteleri düşüktür; yaşıtlarınca dışlanmış ve yalnız olabilirler.

2. Popülariteleri düşüktür fakat mağdura göre daha yüksek popülariteleri vardır.Baskınlığa dayalı liderlik gösterirler.Liderlikte çelişkili oldukları için yaşları yükseldikçe popülariteleri düşer ama dışlanmazlar.

3. Yaşıt ilişkilerine bakış açıları olumsuzdur, destek bulamazlar ve arkadaşlık kuramazlar.

3. Kendi destekleyicileri dışındaki yaşıt ilişkilerine olumsuz tutum gösterirler,öte yanda kurbanı nazaran yaşıtlarından daha fazla destek elde edebilirler.

4. Zihinsel becerileri ortalama seviyededir.

4. Ortalama zihinsel becerilere sahip olmalarına rağmen okul başarıları düşüktür.

5. Saldırganlığa karşı olumsuz tutum gösterirler; tahrik etmezler,tahrik edildiklerinde korkarlar ve ağlarlar. Çeşitli okul kaygılarına ve duygusal problemlere sahiptirler.

5.Saldırganlığa olumlu tutum gösterirler,maço erkek belirgin sosyal idealidir. Güçlü ve serttirler; saldırgan güdülerinin kontrolü zayıftır. Suçluluk ve utanma duymazlar.

6. Zayıf öğrencilerin rahatsızlığı ve paniğinden hoşlanırlar, bela ararlar, güç dışındaki güdüleri zayıftır.

7. Kendi sosyal beklentilerini karşılarlar, diğerlerine duyarsızdırlar. Kendilerini tepkisel ve güdülerini kontrol edilemez bulurlar.

8. Antisosyal ve başkalarına rahatsızlık veren problemlere sahiptirler.

Fiziksel Özellikleri:

Mağdur	Zorba
1. Fiziksel güçleri zayıftır,intikam alamazlar. yüksektir.	1. Fiziksel olarak güçlü ve saldırı güvenleri
2. 17/20 sinin kordinasyon problemi vardır. Spor yetenekleri yoktur. Bahçe oyunlarına ilgileri ve becerileri yoktur. Bu da özelellikle küçük yaşlarda sosyal davranışları ve popülariteleri üzerinde olumsuz etki yaratabilir.	2. Koordinasyonları yüksektir, sporda ve bahçe oyunlarında başarılıdırlar.
3. Enerji düzeyleri düşüktür.	3. Enerjik ve aktiftirler.
4. Acıya dayanma eşikleri düşüktür, güvensiz oldukları için korkaktırlar.	4. Acıya dayanma eşikleri yüksektir, gözüpektirler.
5. Zorbalardan yaşça ve bedence küçüktürler.	5. Mağdurlardan yaşça ve bedence büyüktürler.
6. Fiziksel bir bozuklukları -gözlük,şişmanlık, aşırı zayıflık vs. gibi- olabilir.	6. Görünümleri normaldir.
7. Fiziksel çekicilikleri ortalamanın altındadır.	7. Fiziksel olarak çekicidirler.

Aile Özellikleri:

Mağdur	Zorba
1. Aşırı koruyucu anne baba tutumları, aileye bağımlılık görülür.	1. Evdeki denetim ve yönlendirme zayıftır. Örneğin eve geliş saatleri denetlenmez.
2. Aile içinde yakın ilişkiler görülür.	2. Anne babaya yönelik olumsuz duygular taşırlar ,aile içindeki empati düzeyi,sevgi ve şevkat düşüktür.
3. Anne babalarının beklentilerini karşılayamayacaklarına inanırlar.	3. Tutarsız kontrol ve disiplin yöntemleri ile büyürler. Örneğin aşırı rahat veya cezalandırıcı-özellikle fiziksel ceza kullanılır.
	4. Saldırganlığa göz yumulur, güçlü ve sert imajı güçlendirilir.
	5. Anne babaların da geçmişte zorba olma ihtimalleri yüksektir.
	6. Anne baba arasında evlilik problemleri ve kaotik ev ortamı vardır.

* Stephenson ve Smith 'in 1987 ve Mitchel ve O'Moore'un 1988 araştırmalarında zorba ve mağdurların kontrol grubuna göre üç kat daha fazla aile sorunu yaşadığı, zorba ve mağdurların %77'sinde aile sorunları olduğu bulunmuştur. (Besag,1995: 18)

Zorba ve Mağdurların Kategorileri

Hem mağdurlar hem de zorbalar çeşitli özelliklerine göre kendi içlerinde birkaç gruba ayrılırlar.

Pasif Mağdurlar: Bu çocuklar herhangi bir saldırı ile karşılaştıklarında karşı koyamazlar. Saldırganlıktan ve göğüs germekten kaçınırlar, güvensizdirler ve yaşitlarından destek alma becerileri yoktur. Genelde korkak, bedenlen yaşitlarından daha güçsüz, hassas ve içedönük olarak tarif edilirler ve sıklıkla arkadaş edinmeyi beceremezler. Kendilerine sözel veya fiziksel olarak saldırıldığında nafîle ve etkin olmayan bir kızgınlık gösterirler (Besag, 1995:13-14). Olweus'a göre önemli bir bölümünün koordinasyon zorlukları bulunmaktadır ve kendilerine saygıları düşüktür. Bu çocukların özellikle annelerine düşkün oldukları ve anne baba tutumlarının aşırı koruyucu olduğu saptanmıştır (Olweus,1995:32).

Kışkırtıcı Mağdurlar: Küçük bir grup çocuk isteyerek başkalarının düşmanlığını üzerlerine çekerler. Bu çocuklar diğerleri ile alay ederler, sataşırılar ve misilleme yapıldığında şikayetçi olurlar. Olweus'a göre mağdurların yedide biri bu gruba girmektedir. Bu çocuklar sinirlilik, hiperaktivite, dikkat dağınıklığı, aşırı alınganlık ve sinir bozucu tavırlar gösterirler. Aşırı durumlarda bu çocukların bir uzman yardımına gereksinimleri vardır, çünkü bu tip çocuklar ortada zorbalık olmasa da risk altındaki çocuklar grubuna girerler (Olweus, 1995 : 57-58).

Gönüllü Mağdurlar: Bu çocuklar arkadaşlarınınca kabul görmek ve sevilme için mağdur rolünü üstlenirler. Sınıfın şaklabanını oynarlar ve gruba dahil olmak için rahatsız edici davranışlara katılırlar. Gruptan dışlanmamak için gerçek akademik yeteneklerini saklarlar (Olweus,1995:35).

Sahte Mağdurlar: Besag'a (1995) göre bu gruba giren çocuklarla ilgili özel araştırmalar bulunmamakla birlikte bir grup çocuk sahte mağduru oynarlar. Diğer çocuklardan gereksiz ve yersizce şikayetçi olurlar. Genelde yardım için ağlamak gibi dikkat çekme davranışları gösterirler.

Zorba mağdurlar: Bir grup çocuk bazı durumlarda mağdur olurken, bazı durumlarda ise zorbaca davranabilirler. Olweus'a (1995) göre ciddi bir şekilde zorbalığa maruz kalan çocukların %6'sı ve ara sıra zorbalığa maruz kalanların %18'i başkalarına zorbalık yapmaktadır. Evde baskıcı disiplin alan ve anne-babalarının zorbalığına maruz kalan çocukların, okulda kendilerinden küçük ve kırılğan çocuklara zorbalık yapma ihtimalleri yüksektir. Böylece bu çocuklar hem zorba hem kurban rolünü edinirler. Bu çocuklar diğer zorba gruplarındaki çocuklara nazaran daha az popülerdirler (Besag,1995:14).

Zorbalar: Yapılan bütün araştırmalar zorbaların genelde fiziksel olarak güçlü, enerjisi yüksek ve kendine güvenli olduğunu saptamıştır. Araştırmalar bu çocukların çatışma ve saldırganlıktan hoşlandığını ve saldırganlıklarının yaşitlarınınca gözlenmesinden gurur duyduklarını saptamıştır. Bu zorbalar yaşitlarınınca dışlanmamakla birlikte genelde yaşitlarından kopuk kendi ikili-üçlü gruplarını oluşturmaktadırlar (Besag,1995: 15 ; Olweus,1995:34-35; Pearce, 1992 :7).

Endişeli Zorbalar: Bu çocuklar diğer zorbalardan daha az sevilirler ; kendilerine ve çevrelerine güvenleri çok düşüktür. Gerçekte korkak ve yüreksizdirler. Bu çocukların aile problemleri vardır ve okul başarıları düşüktür. Nörotik olarak tanımlanabilirler (Besag,1995:15 ; Pearce,1992:74).

Yardımcı zorbalar : Olweus'a göre bu çocuklar zorbalık eylemlerine katılan ama bu eylemleri başlatıp, önderlik etmeyen çocuklardır. Pasif zorbalar veya takipçiler olarak da adlandırılan bu çocuklarda da endişe ve güvensizlik görülmektedir (Olweus,1995:35). Kolayca etki altına girip, yönetilirler. Saldırganlık temel özellikleri değildir; mağdurlara empati gösterebilirler ve zorbalık sonrası suçluluk duyarlar. Zorbaca davranışlarındaki en önemli güdü bağlı oldukları küçük arkadaş grubuna uyma ve gruptan dışlanmayı önlemektir (Pearce,1992:74).

Seyirciler

Her ne kadar zorba genellikle solo davranırsa da , davranışları bir şekilde başkaları tarafından da izlenmektedir. Eğer seyredenler zorbayı destekler veya engellemezse, pasif bir şekilde olsa bile bu davranış bütün grup tarafından sahiplenilmiş olur. Grubun gücü bu davranışı durdurmak için kullanılabilir (Maines ve Robinson,----).

Zorba, mağdur ve seyirciler arasındaki etkileşimi inceleyen bir araştırma olmamakla birlikte, seyircilerin zorbalık anında mağduru savunmasının zorbayı davranışlarından vazgeçirdiği gözlenmiştir (Roland ve Munthe,1989:150). Öte yanda pek çok öğrenci grup aidiyetini korumak , grup tarafından reddedilmemek için başkalarına yapılan zorbaca bir davranış karşısında sesiz ve tepkisiz kalmaktadır. Bunun toplum olarak tarihte de örnekleri -örneğin, soykırımlar- görülmektedir.

Maines ve Robinson'un yorumuna göre yaşıtları arasından sıyrılarak reddedilen veya zarar verilen birinin yanında yer almak cesaret ve güç ister. Çünkü bu durum kurtarıcıyı da riske atar ve başarısı sosyal ve fiziksel gücüne, grup içindeki statü ve popüleritesine bağlıdır. Sıklıkla mağdurun sıkıntısı ile özdeşiriz ; davranışımızın bir değişiklik yaratacağına ve kendi gücümüze inandığımızda riske gireriz (Maines ve Robinson,----).

Zorbaca davranışlardan seyirciler de olumsuz etkilenirler; kızgınlık, intikam hissi ve çaresizlik duygularını yaşarlar. Geceleri kabus görüp, bir gün mağdur olmaktan korkarlar. Çoğu olayı durdurmadıkları için suçluluk hisseder, fakat mağdura nasıl yardım edeceklerini bilemezler (Elliot,1992:8).

Zorbalığa Yol Açan Nedensel Faktörler

Zorbalığın temel nedensel faktörleri iki genel başlık altında incelenebilir.(1) Çocuğun kendisinden kaynaklanan fiziksel ve psikolojik faktörler ve (2) Çocuğun dışından-aile ve çevre- kaynaklanan nedenler.

Çocuğun kişisel özellikleri

Gerek hayvanlarda gerek insanlarda saldırganca davranışlara erkeklerde dişilere nazaran daha sık rastlanmaktadır. Yapılan araştırmalara göre yapısal faktörler saldırganlıkta önem kazanmaktadır. Erkek “Y” kromozomu, dolaylı olarak testeosteron hormonu üretimi yolu ile saldırganca davranışın geliştirilmesine doğrudan etki yapabilir. David Shaffer’in 1980’de gerçekleştirdiği araştırmalarda bir Y kromozomu fazlalığının saldırganlığı arttırdığı belirlenmiştir. Ayrıca testosteron düzeyinin yüksekliğinin saldırganlığın artışı ile bağıntısı olduğu belirlenmiştir (Pearce,1992:75-76).

Çocuğun genel sinirliliğinin (temperament) de davranışlarını etkilediği bilinmektedir. Düzensiz yeme ve uyku alışkanlıkları, güçlü bir negatif duygu hali ve yeni durumlara uyum zorluğunun davranış bozuklukları, saldırganlık ve kırılmalığa yol açtığı saptanmıştır. Doğumundan itibaren bu tip özelliklere sahip öğrencilere “Zor Çocuk Sendromu” adı verilmektedir. Bu çocukların ana okulunda da yaşatılmaları itikleri, vurdukları gözlenmektedir (Pearce,1992:76).

Olweus’a göre (1995:35) zorbaca davranışları sıklıkla gösteren tipik zorbalarda (erkeklerde) saldırgan reaksiyon kalıplarının fiziksel güçle bütünleştiği görülmektedir. Zorbaca davranışların muhtemel psikolojik kaynakları gözden geçirildiğinde sonuçlar biribiri ile bağlantılı üç tip güdüye dikkat çekmektedir.(1) Zorbalının güç ve baskı kurma ihtiyacı yüksektir; kontrolü ellerinde tutmaktan ve diğerlerini ezmekten hoşlanırlar. (2) Yetiştikleri aile özellikleri sonucu, çoğu çevrelerine karşı düşmanlık beslemektedirler; bu tip duygular ve güdüler diğer kişilerin yaralanması veya acı çekmesinden tatmin duymalarını sağlar. (3) Zorbaca davranışın bir “kazanç” boyutu bulunmaktadır. Zorbalılar sık sık mağdurları para,sigara,içki veya diğer şeylerin edinilmesine zorlarlar . Ayrıca saldırgan davranış pek çok durumda “prestij kazanma ile ödüllendirilmektedir.

Zorbalık antisosyal ve kural bozucu davranış (conduct disorder) kalıpları içinde de incelenebilir. Bu bakış açısı ile saldırgan veya zorba çocukların diğer problem davranışlara (hırsızlık, yaralama, alkolizm) bulaşma riski artmaktadır.

Erkekler arasında fiziksel güç zorbalıkta önemli bir rol oynar. Daha önce de belirtildiği gibi zorbalılar yaşatılmalarına göre,özellikle mağdurlara göre, fiziksel olarak daha güçlü; mağdurlar ise ortalamaya göre daha güçsüzdürler. Bu bulgular bütün güçlü erkek çocukların fiziksel üstünlüklerini diğerlerine zorbalık yapmada kullandıkları anlamına gelmez. Gerçekte, Olweus’un (1995:36) araştırmalarında fiziksel güçle saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Öte yanda Olweus’a göre erkek zorbalıları karakterize eden en önemli özellik saldırgan reaksiyon kalıpları ile fiziksel gücün etkileşimidir. Aynı şekilde mağdurların özelliği endişeli reaksiyon kalıpları ve fiziksel güçsüzlüğün birleşimidir. Ayrıca fiziksel güçle yaşatılmaları arası popülerlik arasında da anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Popülerlik bir çocuğun zorbalığa

maruz kalma riskini azaltmaktadır. Fiziksel güç, çocuğun saldırıya karşı koyma ve kendini koruma becerisini de arttırmaktadır. Öte yanda bu bulgular kızlar için geçerli değildir.

Dış Etkiler

Okul: Saldırganca davranışın geliştirilmesini etkileyebilir. Çeşitli araştırmalar, diğer faktörler sabit tutulduğunda bile, öğretmen moralinin düşük olduğu, öğretmenlerin sık değiştiği, davranışlara yönelik standartların açık olmadığı, tutarsız disiplin metodlarının uygulandığı, yetersiz gözetimin olduğu, çocukların bir birey olarak farkedilmediği okullarda zorbaca davranışların yüksek olduğu bulunmuştur. (Pearce,1992:76) Okulun büyüklüğü, sınıfların kalabalıklığı ve ceza çeşitleri ile saldırganlık arasında doğrudan bir bağıntı bulunmamıştır.

Medya: Çeşitli araştırmalar gerçek yaşamda veya TV’de izlenen saldırganca davranışların saldırganlığa eğilimi olan çocuklarda saldırganca davranışları belirgin olarak arttırdığını göstermektedir. Ayrıca çizgi filmlerde izlenen saldırganlığın, filmlerdeki gerçek insan saldırganlığı kadar etkili olduğu görülmüştür. TV’de izlenen saldırganlık örnekleri çocukların gerçek yaşamdaki şiddete karşı duyarlılıklarını azalttığı düşünülmektedir.

Öte yanda bazı çocukların TV’nin etkilerine diğerlerine göre daha açık olduğu bulunmuştur. ABD 1992 Halk Sağlığı Raporu’na göre:

- *Düşük yetenekli ve sosyal yaşamı sınırlı çocukların daha çok TV seyrettiği
- *Daha uzun süre TV seyretmenin yüksek anksiyete, uyumsuzluk, güvensizlik ve reddedilme korkusu ile bağıntılı olduğu (endişeli zorba örneğindeki gibi)
- *Küçük çocuklarda daha uzun süre TV seyretme ile saldırganlık arasında güçlü bağıntı bulunduğ
- *Zeki çocukların derslerinde gerilediği saptanmıştır (Pearce,1992: 77).

Aile: Araştırmalara göre saldırganlıkla bağıntılı aile özellikleri şunlardır: babanın olmaması, anne babanın ölümden ziyade boşanma nedeniyle kaybı, depresyon yaşayan anne, sinir bozan (irritating) anne baba, evlilik huzursuzlukları, ailede fert sayısının yüksek olması, sosyo-ekonomik dezavantaj (Pearce,1992:78).

Anne babanın çocuk yetiştirme tutumlarında üç özellik önem taşımaktadır:

1. Çocuğa bakan kişinin duygusal tutumu; yakınlık ve sıcaklık derecesi, ilgisizlik
2. Saldırganlığa karşı toleranslı ve aşırı hoşgörülü tutumlar, saldırgan davranışa sınır getirmeme
3. Çocuk yetiştirmede gücün kullanımı. Kontrol metodları olarak fiziksel ceza ve şiddete dayalı duygusal çıkışlar (Olweus,1995:39-40).

Mağdurlarda ise anne babaların çocuklarını erken yaşlarda tedbirli ve duyarlı olmaya yönlendirdikleri görülmektedir. Özellikle mağdur erkek çocukların anneleri ile babalarına nazaran daha yakın ilişki içinde oldukları ve aşırı korumacı davranışlar gözlenmektedir.

Elliot’a göre (1992:10-11), sevgi ve şevkatle büyüyen çocuk , bağımlı ve kırılgan olmamayı ve hata yapmanın normal olduğunu öğrenir. Oysa bazı çocuklar evlerinde , yatağını istemeden ıslatmak, yetişkinlerin belirlediği saatlerde aç olmamak, düşmek, üzerine çay dökmek, dizini sıyırmak gibi ellerinde olmayan hatalar nedeni ile cezalandırılırlar. Bazı yetişkinler çocuklarından imkansız beklerler ve bağımlı, kırılgan olmanın kabul edilemez olduğunu hissettirirler. Güçlü olmak ve diğerlerini ezmek kabul edilir davranış biçimleridir-

hatta bazen çocuğun ayakta kalabilmesi için tek yoldur Böyle yetişen bir çocuk kendisindeki kırılabilirliği reddeder, hatta kendi kırılabilir yanlarından nefret eder hale gelir. Onun için zayıflık ve zayıf olmak acı çekmekle bağlantılıdır. Böyle bir çocuk diğer bir çocuğun zayıflığını algıladığında saldırır. Oysa gerçekte kendisine saldırmaktadır. Kendinden nefret zorbalığı doğurur. Zorbaların yardıma ihtiyacı vardır fakat genelde yardımı reddederler.

Zorbalığa maruz kalmış olmanın belirtileri

Bir çocuğun aşağıdaki belirtileri göstermesi zorbalığa maruz kalıyor olması ihtimalinin yüksek olduğunu gösterir (Olweus,195; Besag,1995, Elliot,1992, Pearce,1989; Roland ve Munthe,1989).

1. Okulda

Temel Belirtiler: ..isim takılması, alay edilmesi, sataşılması, tehdit edilmesi, emir verilmesi, dışlanması, oyunlara alınmaması veya oyunlardan çıkarılması, dövülmesi, kendisini savunamayacağı kavgalara girmesi, kitaplarının veya diğer eşyalarının alınması , tahrip edilmesi, vücudunda yara , bere, çürük ve tırnak izi olması (nedenini açıklayamadığı), elbiselerinin yırtılması...

İkincil Belirtiler :

- *teneffüslerde genellikle yalnız olması; sınıfta hiç yakın arkadaşının bulunmaması
- *takım oyunlarını seçilmemesi veya en son seçilmesi
- *teneffüslerde öğretmene veya diğer yetişkinlere yakın olmak istemesi
- *sınıfta konuşma zorluğu çekmesi, endişeli ve güvensiz bir yüz ifadesine sahip olması
- *korkulu,mutsuz ve gözü yaşlı yüz ifadesi
- *okul başarısının aniden veya yavaş yavaş düşmesi
- *canını acıtmaktan korkması
- *yaşıt grupları içinde kendini göstermekten (fiziksel veya sosyal olarak) kaçınması

2. Evde

- *eve üstü başı , kitapları ve çantası yırtılmış veya kirlenmiş gelmesi
- *belli bir açıklama olmaksızın vücudunda yara, çürük, kesik , tırnak izi olması
- *eve arkadaş getirmemesi , arkadaşlarına hiç gitmemesi
- * partilere davet edilmemesi, kendi partisine okuldan kimseyi davet etmek istememesi
- *okula gitmek istememesi, okul değiştirmek istemesi, sabahları iştahsızlık çekmesi, sürekli karın ağrısı ve baş ağrısı
- *okula giderken yolu gereksiz uzatması
- *korkulu rüyalar görmesi, uykusunda ağlaması,yatağını ıslatması
- *ödev yapma isteğinin azalması
- *duygusal değişiklikler, sık ve nedensiz ağlama
- *sık sık nedensiz ekstra para istemesi

Kalıcı Etkiler

Olweus'un 1993'de tamamladığı bir araştırmaya göre , 6 - 9. sınıflarda zorbalığa maruz kalmış erkek çocukların 23 yaşına geldiklerinde pek çok bakımdan normal genç yetişkinler haline gelebildikleri gözlenmiştir. Bu genç erkeklerin okul sonrasında fiziksel ve sosyal çevrelerini seçme özgürlüğüne sahip olmalarının bu sonucu doğurduğu

düşünülmektedir. Öte yanda çocukluğunda zorbalığa maruz kalmış genç yetişkinlerin zorbalığa uğramamış yaşlılarına göre daha düşük kendine güvene sahip oldukları ve depresyona girme ihtimallerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bulgular sürekli zorbalığa maruz kalma durumunun mağdurlarda kalıcı yaralar açabileceğini göstermektedir (Olweus,1995:33).

Altı ve dokuzuncu sınıflar da kronik zorba olarak karakterize edilen çocukların ise % 60'ının 24 yaşına geldiklerinde en az bir kez başlarının derde girip, polis kayıtlarında yer aldıkları görülmüştür. Bu oran kontrol grubundaki (çocukluklarında ne zorba ne de mağdur olmayan) kişilerde %10'dur. Böylece genç yetişkinler olarak zorba çocukların, resmi suç kayıtlarından da anlaşılacağı gibi, suçluluğa yatkınlığı artmaktadır. Ayrıca zorba çocukların yetişkinliklerinde zorba anne-baba oldukları , çocuklarına ve eşlerine de zorba davranışlarda buldukları ve alkolizme eğilimlerinin yüksek olduğu gözlenmektedir (Olweus,1995:36).

Okullarda zorba/mağdur problemlerinin önlenmesine yönelik çalışmalar

Yapılan araştırmalar öğretmenlerin okullarda zorba/mağdur problemlerinin var olduğunun farkında olduklarını göstermektedir. Öte yanda yine araştırmalara göre okullar veya öğretmenler zorbalığa karşı kampanya veya tedbirler almakta gecikmekte veya herhangi bir müdahale çalışmasında bulunmamaktadırlar. Zorbalık problemlerine karşı okulların ilgisizliğini Besag (1995) şu nedenlere bağlamaktadır:

* Zorbalık genelde gizli bir eylemdir ve etrafta yetişkinler yokken işlenir. Öğretmenler bu olayları sonradan ve dolaylı olarak öğrenirler; veliler ise bu olayları en son öğrenen kişilerdir.

* Zorbalığa şahit olan kişiler, zorbaların hiddetini kendi üzerlerine çekmekten korktukları veya muhbir olmak istemedikleri için olayı büyüklere bildirmezler.

* Zorbaca davranışlarda acı çeken sadece mağdurdur. Öğretmenler veya diğer öğrenciler doğrudan etkilenmezler.

*Öğretmenler çoğunlukla kendi öğretmenlik görevlerini engelleyen davranışlarla-örneğin sınıfta gürültü yapılması, öğretmene saygısızca davranılması, ödev yapılmaması, dersin dikkatlice dinlenmemesi gibi- öylesine meşguldürler ki , kendilerini doğrudan etkilemeyen zorba/mağdur problemlerine yeterince ilgi duymazlar.

* Kalabalık sınıflarda veya okullarda, öğretmenlerin ders saatlerinin çok fazla olduğu okullarda, öğretmenlerin sık sık değiştiği okullarda öğretmenler öğrencilere ayıracak zaman bulamazlar, öğrencileri yakından tanıyamazlar ve öğrencilerin arasında olup bitenlerin farkında değildirler. Öğretmenler kendi sıkıntıları ile öylesine sarmalanmışlardır ki , öğrencilerin stresini hissedemezler.

* Öğretmenler kendilerini yetersiz hissettiklerinde, zorba/mağdur problemi ile nasıl başa çıkacaklarını bilmediklerinde, olaylara müdahale etmekten ürkerler; durumun kötüleşeceğinden, mağdura daha fazla zarar verileceğinden korkarlar.

*Pek çok kültürde zorbaca davranışları yaşamak sosyal beceriler kazanmanın bir yoludur ve çocuğun acı çeke çeke pişeceğine ve kendini savunmayı ,ileride hayatın daha acımasız zorlamaları ile baş etmeyi öğreneceğine inanılır.

* Okul müdürleri ve diğer yöneticilerin başa çıkmak zorunda oldukları çeşitli sosyal baskılar vardır. Örneğin müdürler zorbalık problemini okullarının adını kötüye çıkaracağı ve yönetici olarak ünlerinin olumsuz etkileneceği korkusu ile itiraf etmek istemezler. Bazıları

yardıma istemenin yönetim zaafı olarak algılanacağını ve öğrenci, öğretmen, veli ve diğer meslektaşlarının gözünde otoritelerinin sorgulanacağını düşünürler.

Hiç bir okulun zorbalığa karşı bağımsızlığı yoktur. Okulda zorbalığa karşı kampanya başlatmak başarısızlığın itirafı anlamına gelmez. Bu çalışmalar karşılıklı saygı ve umursamaya dayalı bir okul atmosferi sağlama çabası olarak görmek gerekir. Aşağılanma, kaygı ve korku duygularından arınmış, destekleyici bir ortamda sosyal, duygusal ve akademik gelişme artar. En azından çocuğun tam gelişimini önleyen engeller kaldırılır.

Okullar zorbalığı önlemek için çalışmalıdır. Çünkü ;

*Kendini tehlikede hissedenden korkmuş bir çocuk kendini savunamaz, derslere ilgi duyamaz, başarılı olamaz.

*Çocuklar olumlu farkı davranış biçimlerinin de olduğunu farkında olmayabilirler.

*Anne-babalar çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerini bilemezler veya başkalarının çocuklarına-zorba çocuğa- karışma hakkını kendilerinde görmeyebilirler.

*Bazı çocuklar kendilerine yardımcı olacak okuldan başka hiçbir kaynağa sahip değildirler.

*Öğretmenler çocuklarla hergün ve uzun süreli etkileşim içindedirler.

*Çocukların sosyal etkileşimlerinin en fazla olduğu ve zorbalığın en fazla vuku bulunduğu yer okuldur.

*Öğretmenler çocuğa yardım konusunda pek çok diğer yetişkinden daha deneyimli ve donanımlıdır.

Okullarda zorbalıkla ilgili çalışmalar üç temel amaç taşımaktadır . (1) Okulda zorba davranışları önleme (2) Zorba davranışlara müdahale etme ve durdurma (3) Zorba davranışa karışan zorba veya mağdur çocukları iyileştirme çalışmaları.

Okullarda zorbalığı önleme, müdahale etme ve iyileştirmeye yönelik çeşitli yazarlar çeşitli önerilerde bulunmaktadırlar. Bu bölümde bu önerilerin bazılarını kısaca değinilecektir. Önleme, müdahale ve iyileştirme çalışmaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Zorbalığa karşı yapılan çalışmalar her üç temel amacı da aynı anda içermektedir. Önerilerin belli başlı ortak noktaları şunlardır: (1) Okulun zorbalık problemini kabul etmesi. İdareciler, öğretmenler, veliler ve öğrenciler arasında zorba/ mağdur problemine yönelik farkındalık sağlanması (2) Okulda zorbalığın kabul edilmediği ve mutlaka engelleneceği anlayışının yerleştirilmesi (3) Okulda kuralların açık, öğrenci gözetiminin sağlam olması (4) Zorbalığın rapor edilmesi ve takip edilmesi (5) Zorba ve mağdura yardımcı olunması (5) Tüm okul yaklaşımı. Besag'a (1995) göre "tüm okul" yaklaşımı, tüm öğrenci ve öğretmenlere destek olan, tek bir çocuk veya öğretmenin bile zorbalık problemini tek başına çözmek zorunda bırakılmadığı bir yaklaşımdır.

Önleme

Lowenstein'a (1992) göre zorbalığı önleme çalışmalarının temel ilkeleri şunlardır :

1. Okul ortamında konu ile ilgili farkındalık yaratmak, mağdur ve zorbanın her zaman farkedildiği duygusunu vermek.
2. Zorbalığın amaca ulaşmayı sağlamayacağını hissettirmek.
3. Okul toplumunun zorbalığa karşı olduğu ve bu durumu rapor ederek ve gerekli biçimlerde engelleyerek yaptırımların alınacağını açıkça ortaya koymak
4. Zorbalığın daima cezalandırılacağını açıkça ortaya koymak
5. Zorbaların sosyal olarak kabul edilen, başkalarının hak ve güvenliğini engellemeyecek tutumlar kazanabilmeleri için ortamlar yaratmak.
6. Zorbaca olmayan davranışlara dikkat çekmek, bu davranış ve tutumları ödüllendirmek.
7. Zorbayı fiziksel olarak saldırgan olduğunda durdurmak ve gerekirse kurbanın hissettiklerini ona hissettirmek.

Don Olweus ve arkadaşları tarafından İskandinav ülkelerindeki okullar için "Zorbalığa Önleme Programı" geliştirilmiş ve 42 okulda uygulanmıştır. Programın değerlendirilmesi amacıyla yapılan araştırmada, programı uygulayan okullarda programın başlamasından iki yıl sonra zorbaca davranışlarda % 50 'nin üzerinde azalma olduğu saptanmıştır. Ayrıca incelenen okulların sosyal ikliminde, yani disiplin, düzen, sosyal ilişkiler, öğrencilerin okul faaliyetleri ve okula karşı tutumunda olumlu gelişmeler gerçekleştiği görülmüştür. (Olweus,1995: 63-118)

Olweus ve arkadaşlarının geliştirdiği Zorbalığa Müdahale Programı'nın ana hatları aşağıdaki gibidir. Bu program zorbalığı önlemek amacıyla ile diğer yazarlarca da yapılan çalışmalar ve önerilerle de (Jones,1992; Elliott,1992; Pearce,1992; Stephenson ve Smith,1992 ; Lowenstein,1992 ; Roland ve Munthe,1989; Besag,1995 ; Maines ve Robinson, 1992) benzerlikler taşıdığı için temel olarak alınmış, program tanımlanırken zaman zaman diğer yazarların da görüşlerinin verilmesine çalışılmıştır.

Genel Amaç: Farkındalık, sahip çıkma ve güven yaratma

Okul Düzeyinde:

- * Anketle durum saptama
- * Okulda öğretmenlerle zorba/mağdur problemi üzerine bir toplantı yapma ve komisyon oluşturma
- * Daha etkin nöbet sistemi oluşturma
- * Okuldaki oyun yerlerinin ve sosyal faaliyetlerin daha etkin hale getirilmesi
- * Öğretmen/veli toplantıları düzenleme
- * Öğretmenler arası fikir birliği oluşturulması
- * Velilere yönelik farkındalık grupları oluşturulması

Sınıf Düzeyinde:

- * Sınıf kuralları : açıklık, övgü ve ceza
- * Düzenli sınıf toplantıları -sınıf öğretmenliği saatleri
- * Drama ve canlandırma çalışmaları, hikayeler, tartışma ve sanat etkinlikleri
- * İşbirliğinin öğrenilmesi- küme çalışmaları
- * Olumlu sınıf faaliyetleri
- * Veli toplantısı

Bireysel Düzeyde:

- * Zorba ve mağdurla toplantı
- * İlgili öğrencilerin velileri ile toplantı / velilerin yardımı
- * Diğer öğrencilerin yardımı
- * Sınıf veya okul değiştirme

Programın ana amacı okulun içinde ve dışındaki zorba/mağdur problemlerini mümkün olduğunca azaltmak ve yeni problemlerin oluşmasını önlemektir. Program öncelikle zorbalığa ve sözel, mimik veya fiziksel temas yolu ile yapılan açık saldırılara konsantre olmaktadır. Öte yanda yaşıt grubu tarafından dışlanma şeklinde gerçekleştirilen dolaylı zorbalık da ele alınmaktadır.

Program genelde okul içinde daha iyi akran ilişkileri geliştirmeye, zorbaların ve mağdurların okul içi ve dışında daha uyumlu ve olumlu sosyal ilişki becerileri edinmelerine yardımcı olmayı hedeflemektedir.

Zorbalığa Müdahale Programının amaçlarına ulaşabilmesi için iki ön şart bulunmaktadır: (1) Okuldaki yetişkinlerin, bir ölçüde de velilerin okullarında var olan zorba/mağdur probleminin farkında olmaları (2) Yetişkinlerin ciddiyetle okul ortamını değiştirmek ve problemleri önlemek için katılıma hazır olmaları.

Önlemler okul çapında, sınıf çapında ve birey çapında alınır. Müdahale programında hedef kitle tüm öğrencilerdir. Sadece vuku bulan olaylara konsantre olunmaz, bütün okulda bu tip olayların azaltılması amaçlanır. Birey çapında yapılan önlemler ise zorbalığa karışan (mağdur veya zorba olarak) öğrencilerle yapılır.

Okul Çapında Önlemler

Okulda müdahale programının başlatılması için en iyi yol, problemin derecesinin saptanması, yani zorba/mağdur probleminin miktarını ölçecek bir araştırma yapılmasıdır. Böyle bir araştırma , okulda var olan zorba/mağdur problemleri için öğretmen, idareci ve velilerin gözünü açar ve onları önlem çalışmalarına katılmaya istekli kılar.

Zorbalık okul içinde gerçekleşir. Öğretmenlerin sıkı denetimde buldukları koridor,yatakhane, yemekhane ve bahçelerde zorbaca davranışlara daha az rastlanmaktadır. Bu nedenle okulda öğretmen nöbet sisteminin iyi işletilmesi önem taşımaktadır. Öğretmenlerin tamamının “Bu okulda zorbaca davranışlar kabul görmez” tutumunu benimsemesi şarttır. Eğer bir öğretmen zorbaca davranışa anında müdahale etmez ve uzaktan

seyrederse, öğrencilerde zorbalığın kabul gördüğü izlenimi doğar. Öte yanda nöbet tutma polislik olarak algılanmamalı, öğretmenler nöbetler sırasında öğrencilerle dostça ilişkiler kurmaya dikkat etmelidirler. Zorbaca davranışa şahit olan bir öğretmen, olaya müdahale etmenin yanı sıra, durumu sınıf öğretmeni veya okul idaresine rapor etmelidir.

Zorbalık genelde büyüklerin küçüklere karşı bir davranışı olduğu için teneffüsler ve öğlen yemeği saatleri ayarlanırken, yaş gruplarına göre farklı zamanlar veya mekanlar planlanmasına dikkat etmelidir. Ayrıca oyun alanlarının iyi düzenlenmesi, öğrencilerin teneffüslerde çeşitli oyun ve faaliyetlere yönlendirilmesi gereklidir.

Besag'a (1995:124) göre öğretmenlerin derslerine vaktinde girmeleri de zorbalığı önleyebilir. Öğretmeni beklemekten sıkılan öğrenciler birbirlerine sözel veya fiziksel olarak saldırmaktadırlar.

Okulda saptanan zorba / mağdur problemlerinden okul-aile birliği haberdar edilmeli ve işbirliği talep edilmelidir.

Okulda kuralların belirgin, açık , tutarlı ve herkesçe anlaşılır olması önem taşımaktadır.

Pikas'a göre (Besag,1995:126) okul içinde idarenin öğretmenlerle, öğretmenlerin öğretmenlerle, öğretmenlerin öğrencilerle, öğretmen ve idarecilerin velilerle iletişimlerinin geliştirilmesi zorbalık problemlerinin önlenmesinde etkin olmaktadır. Pikas , iyi iletişimin iyi etkileşime yol açacağına inanmaktadır. Öğrencilerde problemlerini iyi iletirlerse bu problemlerin çözüldüğünü görürler. Öğretmenlerin öğrencilerle iletişimlerinde daha az konuşup, daha çok dinleme prensibini benimsemeleri problemlerin iletilmesini teşvik eder.

Zorba/mağdur problemlerine yönelik müdahale programının oluşturulması ve değerlendirilmesi için idareciler, öğretmenler ve rehberlik servisi elemanlarından oluşan bir komite kurulması yararlı olur. Bu komite okuldaki diğer disiplin problemleri, iletişim biçimleri konusunda da öneri de bulunabilir. Ayrıca çeşitli veli gruplarına zorba/ mağdur problemleri ve nedenlerine ilişkin tanıtıcı toplantılar ve konferanslar verilmesi problemlerin çözümüne katkı sağlar.

Sınıf Çapında Önlemler

Öğretmenler daima zorbalığa karşı uyanık olmalı, bilgi kanallarını açık tutmalıdır. Sınıfta öğrenciyi birey olarak ve sınıftaki gruplaşmaları- sınıfın birbiri ile nasıl ilişkiler içinde olduğunu - iyi tanımalıdır.

Sınıfta zorba/mağdur problemlerini önlemenin ve daha olumlu sosyal iklim yaratmanın bir yolu öğrencilerle zorbaca davranışlara yönelik birkaç kural belirlemektir. Bu kurallar mümkün olduğunca açık bir şekilde belirtilmeli ve kuralların sınıftaki her öğrenci tarafından anlaşıldığından emin olunmalıdır. Bu kurallar ilkokullarda “sınıf toplantısı” saatleri düzenleyerek, orta okullarda ise “sınıf öğretmenliği” saatlerinde belirlenebilir. Tüm sınıfın hemfikir olduğu kurallar sınıf panosuna veya görülen bir yere asılır. Kuralların ana mesajı şunlar olmalıdır:

- * Bir başka öğrenciye zorbaca davranmayacağız
- * Zorbaca davranışlara maruz kalan arkadaşlarımıza yardımcı olacağız.
- * Sınıfta hiçbir arkadaşımızın “dışarıda” kalmamasına dikkat edeceğiz.

Eric Jones (1992) her sınıfın kişiler arası ilişkilerde kabul edilebilir veya edilemez davranışlara ilişkin bir metin hazırlanmasını ve bu metni öğretmen dahil sınıftaki her öğrencinin imzalamasını önermektedir. Bu metin zorbalık dışındaki konuları da içerebilir. Bu metin çeşitli tartışmalar sonunda hazırlanır ve öğrencilerin birbirine karşı tutumunun ne olacağını ele alır. Metine okulun tutumu da eklenmelidir.

Sınıf toplantı saatlerinde ayrıca zorbalığa maruz kalan öğrencilerin neler hissedebilecekleri tartışılarak öğrencilerde mağdura karşı empati duyguları geliştirilmelidir. Bu amaçla canlandırma, hikaye okuma, drama, resim çalışmaları gerçekleştirilebilir. Pasif katılımın anlamı, olayları yetişkinlere bildirmenin muhbirlik anlamına gelmediği de öğrencilerle tartışılır.

Öğrencilerin davranışlarını etkilemede öğretmenin dostça yaklaşımı ve övgüsü önem taşır. Öğretmen öğrencilerin olumlu davranışlarını, kurallara uydukları, zorbaca davranışlara müdahale ettikleri, tüm arkadaşlarını oyunlara veya sınıf faaliyetlerine dahil ettikleri, yalnız kalan arkadaşları ile ilgilendikleri zamanlarda övgü ve takdir belirtmeli, gerektirdiğinde ödüllendirmelidir. Özellikle saldırganca davranışlara eğilimi olan öğrencilerin olumlu ve dostça yaklaşımlarının övülmesi ve sınıf önünde takdir edilmesi önemlidir.

Saldırganca davranan çocuklar için sadece olumlu davranışlarının övülmesi yeterli gelmeyebilir. Araştırmalar olumsuz davranışların bir bedelinin olduğunu- yani bazı davranışların cezalar getireceğinin- de öğrenilmesi gerektiğini göstermektedir. Cezaların kolayca uygulanır olması, düşmanca bir tutumla uygulanmaması ve öğrenciye açıklama yaptıktan sonra uygulanması gerekir. Verilebilecek cezalar şunlardır: Öğrenci ile sert bir konuşma yapma, öğrencinin teneffüslerde sınıfta veya müdür yardımcısının odasında beklemesi, küçük çocuklarda öğrencinin teneffüste öğretmenin yanında bulunması zorunluluğu, müdürün öğrenci ile görüşmesi, öğrencinin bazı gezi veya diğer okul faaliyetlerine katılımının men edilmesi, öğrencinin velisi ile görüşme yapılması gibi. Zorbaca davranışlara karşı verilecek cezaların sınıf toplantılarında öğrencilerle önceden belirlenmesi yararlı olur.

Bireysel düzeyde alınacak önlemler:

Eğer bir öğretmen sınıfında zorbalık vuku bulduğunu öğrenirse, sesiz kalmamalı, hemen harekete geçmelidir. Zorbalıkla uğraşmanın ilk amacı zorbalığı durdurmaktır.

Tipik bir mağdur endişeli ve güvensiz bir öğrencidir ve ilgi merkezi olmaktan hoşlanmaz. Maruz kaldığı zorbaca davranışları büyüklere

anlatırsa, zorbalığın intikam alacağından korkar. Bu durum onun için “tavandan ateşe düşmek” gibidir (Olweus, 1995:98). Bu nedenle mağdurla konuşurken kendisine gelebilecek zararlara karşı bir şekilde garanti verilmelidir. Konuştuğu yetişkinine güvenmeli, daha fazla tehlikeli durumla karşılaşmayacağından emin olmalıdır.

Pek çok zorba, oldukça dayanıklı ve güvenli olmalarının yanı sıra, kendilerini zor durumlardan kurtarmakta uzadırlar. Bu nedenle öğretmenin de zorbayı sınamakta ustalaşması gerekir. Jones (1992) bu konuda aşağıdaki uyarılarda bulunmaktadır:

*Şaka olmayan şakalara dikkat çekin.”Sadece şaka idi!” sık kullanılan bir bahanedir. Eğer herkes gülmüyor veya şaka nezih değilse, birisine yönelik olabilir. Karşılıklı gülünmeyen şakalara dikkat edin.

*Herkesin oynamadığı oyunlara dikkat edin. “Bu bir oyundu!”. Bazen zorba oynuyorduk der ama aslında oyuna zor kullanarak girmiştir. Durumu onunla konuşun ve bunun bir oyun olmadığını belirtin.

*Yanlışlıkla olmayan kazalara karşı uyanık olun. “Kazaydı!” Kurban merdivenden yuvarlanır, kazaydı denir. Oysa kaza durumlarında yardım edilir veya özür dilenir.

* “Buldum”. Başkasının malını alan genelde böyle bir bahane bulur. Bulunan şey kayıp dolabına verilir; kullanılmaz, saklanmaz.

“Ödünç almıştım!” Kimden? diye sormak gereklidir.

*”Ortada bir problem yok!” Zorbaya ortada bir problem olduğu açıkça anlatılır.

Maines ve Robinson (1992) zorbalık gözleendiğinde veya rapor edildiğinde şu adımları önermektedirler.

* Olayları kurbanın ağzından alın ve iyi dinleyin. Olaylardan ziyade etkileri önemlidir. Duyguları kaydedin ve mağdurun duygularını detaylıca anlatmasına fırsat tanıyın. Jones (1992) olayların ve duyguların yazılı olarak alınmasını önermektedir. Jones’a göre zorba davranış ve olaylarla ilgili her türlü bilginin yazılı olarak kaydedilmesi zorba öğrencilerde caydırıcı bir etki yaratmaktadır.

*Zorbalığa karışan kişilerle bir toplantı düzenleyin. Bu toplantıya gözleyen ve engel olmayanları da katabilirsiniz. Pikas (1992) bu toplantının olaya katılan kişilerin herbiri ile ayrı ayrı ama arka arkaya yapılmasını önermektedir. Pikas özellikle zorbalık bir grup tarafından yapıldı ise grup üyeleri ile topluca görüşüldüğünde birbirlerinden destek alacaklarına ve sorumluluğu bölüşerek, daha az suçluluk duyacaklarına inanmaktadır. Ayrı ayrı görüşmelerin grup üyelerinin grup bağları kırılmış olmaktadır. Maines ve Robinson ise grupla görüşmede gruptan birkaç kişinin mağdurun duygularından etkilenebileceğini, tek bir empatik tepkinin bile grubun zorba davranışlarını durdurabileceğini düşünmektedirler.

*Mağdurun bir sorunu olduğunu söyleyin ve hikayesini , sıkıntı ve duygularını açıkça belirtin.

*Suçlamayın fakat bu konuda sorumlulukları bulunduğunu ve bu konuda bazı şeyler yapabileceklerini belirtin.

*Tek tek her birine sorunun çözümüne yardımcı olmak için ne teklif ettiklerini sorun. Fikirleri sıralayın öylece bırakın. Davranışlarını değiştirmeleri için söz almayın.

*Bir hafta sonra grup üyeleri ile tek tek görüşün ve gidişatı anlamaya çalışın.

*Bu işlemler sırasında olaya katılan gençlerin “kötü” olmadıklarını, “ılımlı” davranışlar gösterip, mağdura yardımcı olabileceklerine olan inancınızı iletin-hissettin.

Maines ve Robinson’a göre “Bunu yapmayacaksınız “ yaklaşımı işe yaramaz.”Problemi Çözmede Ortak Yaklaşım” metodu önemlidir. “Umursama” duygusu işlenmelidir, bu da ancak kurbanın neler hissettiğini anlatmakla olur. Büyük bir ihtimalle grup üyeleri kendi başlarına gelen bir zorba davranışı hatırlayacaklar, empati sağlanacaktır, grubun yapısı ve tutumu değişecektir.

Zorbalarla yapılan görüşmelerden sonra işi şansa bırakmamakta yarar vardır. Mağdurun başka saldırılardan korunması için,

*sınıfta güçlü ama başkalarına karşı yumuşak ve anlayışlı davranan ve sınıf içinde popüler olan ,”anahtar çocuklar” dan birinden veya birkaçından yardım istenir ve mağdurun sınıfta arkadaş edinmesi veya oyunlara katılımının sağlanması için yardımcı olmaları rica edilir.

* daha yüksek sınıflardan güçlü , anlayışlı ve yardımsever bir çocuktan teneffüslerde veya okul yolunda mağdura gözkulak olması ve ona arka çıkması rica edilir. Böylece zorbalara mağdurun da güçlü dostları olabileceğini farkedebilirler.

*mağdur bir süre için teneffüslerde kütüphaneye veya sınıfta öğretmene yardımcı olarak meşgul edilir ve koruma altında tutulur.

Bu arada hem zorbanın hem de mağdurun anne babası ile görüşülür ve onlara da sorumluluk verilir. Mağdur olaylar yatışınca kadar evde tutulmaz. Öte yanda çeşitli önlemler alınmasına rağmen zorbalık devam ediyorsa ve sınıf içinde vuku buluyorsa sınıf değiştirilmesi , hatta çok aşırı vakalarda okul değişikliği önerilebilir.

Jones’a (1992) göre mağdurla zorbanın yüzleştirilmesinden korkmamalıdır. Mağdurun kim olduğu belirtilmeden zorba suçlanamaz.

“Birini dövmüşsün ama kim olduğunu söyleyemem” denilmez. Zorba mağdurun konuştuğunu , olayı rapor ettiğini görürse bir silahını - kurbanın korkudan sesiz kalması- kaybetmiş olur. Çoğu kez bu toplantılarda mağdur zorbanın aslında ne kadar korkak olduğunu görür. Kurallar uygulanır ve zorba mutlaka cezalandırılır. Cezalar nedenleri ile birlikte kaydedilmelidir. Zorba olayların kaydedildiğini ve bu yaptıklarının bedelini ödeyeceğini bilmelidir. Öte yanda “Göze-göz” yaklaşımı değil, problem çözmek amaçlanmalıdır. Önemli olan kurbanın destek ve koruma göreceğini bilmesidir.

Çeşitli araştırmalar zorbaca davranışların “Onur Kurulu”na ele alınmasının , öğrencilerin bu problemi sahiplenmesi açısından oldukça olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Elliot (1995) bu amaçla okul içinde “öğrenci mahkemeleri” kurulmasını önermektedir.

Zorbalanın adının çıkmamasına gayret etmelidir. Reddedilen ve kabul görmeyen çocuğun davranışlarıdır; kendisi değil. Bu nedenle müdahale çalışmalarında daima davranışa konsantre olunmalıdır. Daha sonra zorbaya olumlu davranacak ortamlar yaratmalı, çeşitli görevler vermeli, tiyatro, spor gibi kol çalışmalarına yönlentmelidir. Mağdurlarında çeşitli kol çalışmalarına katılmalarının sağlanması güven geliştirmeleri ve arkadaş edinmeleri bakımından yararlı olur.

Rehberlik servisinde hem zorbalara hem de mağdurlara , sosyal beceri geliştirme, iletişim becerileri, kendini güvenle ortaya koyma becerilerine yönelik bireysel veya grup programları uygulamaları önerilir. Bu programlar sosyal beceri kullanmayı öğretme, etkili sosyal ilişki kurmak için güdülenmeyi arttırma, sosyal etkileşim pratiği yapabilecekleri fırsatlar yaratmayı amaçlamalıdır.

Anne babaların rolü:

Bir çocuğun zorbalığa maruz kaldığına emin olduktan sonra- en azından durumun belli bir ciddiyeti olduğunda- öğretmen veya idareciler derhal hem mağdur hem de zorba öğrencinin anne babası ile ilişkiye geçmelidir. Velilere sadece durum hakkında bilgi verilmez, değişiklik yaratmak için işbirliği yapmaları talep edilir. Hem zorba hem de mağdur öğrencinin velileri ile -tercihen öğrencilerinde katılımı ile ortak bir toplantı yapmak uygun olur. Bu

toplantının amacı durumu tartışmak ve problemi çözmek için ortak bir plan geliştirmektir. Özellikle zorba öğrencinin velisinden çocukları üzerindeki kontrolü arttırmaları için işbirliği yapmaları istenir. Mağdurun bazı eşyaları-çanta,kitap,giysi- zarar görmüşse bu zararı maddi olarak karşılamaları da beklenebilir.

Bu toplantılar zaman zaman aynı velilerle durum değerlendirmesi yapmak için tekrarlanır. Mağdur ve zorba öğrencilerin velileri arasında olumlu ilişkiler kurulması problemin çözümüne yardımcı olur. Bazen iki tarafın velileri birbirlerine düşmanca tutum takınabilirler. Bu durumda daha sonraki toplantılardan önce velilerle ayrı ayrı görüşmekte yarar vardır.

Zorba öğrencilerin velilerinden çocuklarına zorbalığa karşı olduklarını kesin ve açık bir şekilde belirtmeleri-yani okulun tutumu ile tutarlı olmaları-istenir. Anne babanın evdeki kuralları gözden geçirmeleri, gerektiğinde yazılı olarak bu kuralları kesin hale getirmeleri ve takip etmeleri önerilir. Bazı durumlarda evde ceza olarak bir kural değişikliği getirmeleri-örneğin eve geliş saatinin bir saat öne alınması gibi- istenebilir. Çocuk bu kurallara uyduğu zamanlarda anne babanın övgü belirtmesi hatta gerekirse çocuğu ödüllendirmesi, kurallara uyulmadığında ise bazı mahrumiyet cezalarının uygulanması önemlidir. Zorbanın güce verdiği önemin anne baba tarafından yapıcı spor gibi faaliyetlere yöneltilmesi yararlı olur.

Mağdurun anne babasının aşırı koruyucu davranışlardan vazgeçmeleri ve çocuklarının güven geliştirmesine yönelik tutumlara önem vermeleri önerilir. Fiziksel olarak güçsüz olduğunu düşünen bu çocukların, vucutlarının gelişmesine ve kendilerini korumalarına yardımcı olacak sporlara-hatta vücut geliştirme sporu veya aikido, judo gibi savunma sporlarına yöneltilmesi yararlı olur. Böylece çocuğun “beden kaygısı” azaltılabilir. Mağdur öğrencilerin velileri ayrıca çocuklarının arkadaş edinmesine yardımcı olacak girişimlerde -örneğin,çocuklarının sınıf arkadaşlarının velileri ile dostluk kurmak, evde partiler düzenlemek gibi- bulunmalıdırlar.

KAYNAKÇA:

- * Besag, V. ,1995 , Bullies and Victims in Schools , Philadelphia:Open University Press
- * Elliot , M. , 1992 , Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. Wiltshire: Longman
- * Jones,E. ,1992 , Practical considerations in dealing with bullying in secondary schools. M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. kitabında.Wiltshire: Longman
- * Lowenstein, M., 1992 , The study, diagnosis and treatment of bullying in a therapeutic community. M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. kitabında.Wiltshire: Longman
- * Maines,B., ve Robinson,G. , 1992 , The No Blame Approach to Bullying in Schools, 1992 ISPA İstanbul Kolokyumu'nda sunulan bildiri metni.
- * Maines,B. ve Robinson, G. ,---- , Bullying. Never Mind the Awareness, What Can We Do? , Yayınlanmamış makale.
- * Olweus, D. , 1995 , Bullying At School , Oxford:Blackwell
- * Pearce,J., 1989 , Fighting, Teasing and Bullying , Wellingborough:Thorston Publishers
- * Pearce,J. , 1992 , What can be done about the bully? M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. kitabında.Wiltshire: Longman
- * Roland, E. ve Munthe,E., 1989 , Bullying: An International Approach , London:David Fulton Publishers
- * Stephenson ,P. ve Smith ,D. , 1992 , Why some schools don't have bullies? M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. kitabında.Wiltshire: Longman